

Tautinio tapatumo tyrimų teorinės problemos: antropologinė perspektyva

Darius Daukšas

*Vytauto Didžiojo universitetas,
Socialinės antropologijos centras
El. paštas d.dauksas@smf.vdu.lt*

Nagrinėjamos teorinės etniškumo ir nacionalizmo problemos iš antropologijos mokslo perspektyvos. Pateikiamos dvi pagrindinės teorinės etniškumo ir nacionalizmo ašys. Viena perspektyva daugiausiai akcentuoja kultūrą kaip objektyvių kultūrinių elementų rinkinį arba kultūrą kaip simbolinę sistemą, kita – daugiausiai dėmesio skiria socialinei etniškumo ir nacionalizmo dimensijai. Taip pat teoriniame kontekste pastebima slinktis nuo objektyvumo link subjektyvumo apibrėžiant etninę, ar nacionalinę priklausomybę.

Raktažodžiai: etnis ir nacionalinis tapatumas, tautinis tapatumas, pilietybė

IVADAS

Šiandienos viešajame diskurse nesvetima lietuviškumo tema, tiksliau, dažnai girdime vartojant tokias sąvokas, kaip lietuvių tauta¹, tautinis tapatumas, grėsmės tautiniam tapatumui ir pan. Lietuviškumo temos suintensyvėjimą ypač galima apčiuopti tam tikrais lūžiniais istoriniais momentais: Lietuvai siekiant nepriklausomybės ar stojant į Europos Sąjungą. Kita vertus, ir ne lūžiniais momentais galima išgirsti kalbant apie tai, kas yra lietuviai ir kas „padaro“ žmogų lietuviu. Pateiksime du pavyzdžius kaip iliustraciją. 2005 m. lapkričio 24 d. dienraštyje „Respublika“ paskelbti du skirtingi straipsniai: tai A. Zinkuvienės interviu su žymiu Lietuvos genetiku V. Kučinsku „Lietuviai – labiau kultūrinė nei genetinė sąvoka“ ir A. Lukšaitės „Lietuviška ruginė duona – tai, kuo nuo seno didžiuojamės“. Šiuose straipsniuose rašoma apie, iš pirmo žvilgsnio, panašius dalykus – kas yra lietuviai. Iš pirmo straipsnio galima susidaryti nuomonę, kad egzistuoja genetiniai požymiai, kurie būdingesni, pavyzdžiui, estams ir suomiams, o kitokie – lietuviams, kurių genų fonde aptinkama baltų genčių įtaka, kaip antai

iki šiol pietų aukštaičiams būdingas jotvingių, o šiaurės žemaičiams – kuršių genofondo paveldas. Antrasis straipsnis prasideda pasvarstymu apie tautinį tapatumą, kurį vieniems įkūnija lietuviška gamta, kitiems – lietuviškas krepšinis ir pan. Lietuviška ruginė duona, pasak straipsnio autorės, irgi yra tapatinimosi dėmuo.

Iš esmės šie straipsniai dienraštyje atskleidžia du iš daugelio galimų požiūrių į tautinį tapatumą. Pirmasis straipsnis apie genetiką iliustruoja egzistuojantį vadinamąjį deterministinį, ar primordialistinį, požiūrį į tautinį tapatumą, o antrasis akcentuoja tautinį tapatumą kaip objektyvių kultūrinių elementų rinkinį.

Šiame straipsnyje panagrinėsime šiuos ir kitus tautinio tapatumo aspektus antropologijos teorijų kontekste labiausiai akcentuodami tuos teorinius požiūrius, kurie geriausiai, mūsų nuomone, gali būti pritaikyti *lietuviškumo* tyrimuose.

Etniškumas ir nacionalizmas apie XX a. vidurį užėmė svarbią vietą tokiuose moksluose, kaip istorija, sociologija, politikos mokslai bei, žinoma, socialinė ir kultūrinė antropologija. Šiame straipsnyje etniškumo ir nacionalizmo sampratos bus nagrinėjamos per antropologijos prizmę.

Ką antropologija gali teigti daugiau, nei kiti socialiniai ar humanitariniai mokslai? Manytume, kad pagrindinis antropologijos „ginklas“ yra jos taikomi metodai – pats svarbiausias – tai dalyvaujamas stebėjimas, paremtas ilgalaikiu mokslininko įsiliejimu į tiriamą bendruomenę ir galimybe gauti duomenų apie socialinę realybę iš kasdienės, tiesioginės sąveikos su jį supančiu pasauliu. Kita vertus, antropologija niekada nesiekė ir nesiekia visiškos izoliacijos nuo kitų mokslų. Dėl to kai kurios fundamentalios socialinių mokslų teorijos, kurių autoriai, tokie kaip, pavyzdžiui, P. Bourdieu ar M. Foucault, sulaukia ir antropologų reakcijų bei interpretacijų.

¹ Sąvokos etnis ir nacionalinis tapatumas šiame darbe vartojamos remiantis Thomas'o Hylland'o. Erikseno samprata (Eriksen, T. H. 2002. *Ethnicity and Nationalism*. London. P. 98–125). Pagal šį autorių, šios abi sąvokos yra neatsiejamai susijusios. Sąvoka *nacionalinis* yra tiesiogiai susijusi su modernia nacionaline valstybe ir jos vyraujančia kultūra. Šia prasme nacija yra valstybėje vyraujanti *etninė* grupė, o kitos grupės, kurios yra suvokiamos kaip kultūriškai 'kitokios', nevyraujančios valstybėje, apibūdinamos kaip etninės grupės. Mūsų manymu, lietuvių kalboje labiau paplitusi sąvoka *tauta* nėra pakankamai operacionali, kadangi ji savyje talpina abi minėtas sąvokas: *etnis* ir *nacionalinis*.

NUO OBJEKTIVOS KULTŪROS IKI F. BARTHO SUBJEKTYVISTINĖS TEORIJOS

Iš anksčiau minėtų pavyzdžių matyti, kad vargu ar galime kalbėti apie vieningą teorinį tautinės tapatybės modelį: į kurį, pagal šiuos pavyzdžius, turėtų būti įtraukta: 1) genetika, DNR ir pan., 2) lietuviškas krepšinis ar ruginė duona.

Su panašiomis problemomis, tiksliau, aiškinantis, iš ko ar kurių elementų susideda etnis ir nacionalinis tapatumas, susiduriama ir akademinio lygmeniu.

Trumpas istorinis kontekstas

Prieš pradėdant nagrinėti etniškumo ir nacionalizmo teorinius modelius, reikia pabrėžti, kad abi šios sąvokos yra glaudžiai susijusios ir beveik neatsiejamos. Ko gero aiškiausiai jas, tiksliau jų vartojimą antropologijoje, būtų galima atskirti išdėstant abiejų šių sąvokų raidą moksle chronologine tvarka. Pirmas, ko gero esmingiausias, mūsų manymu, pastebėjimas kalbant apie etniškumo ir nacionalizmo teorijas laike – tai perėjimas nuo objektyvistinio etniškumo ir nacionalizmo sampratos link subjektyvistinio etniškumo, ar net kognityvinio lygmens. Antras, ko gero ne mažiau reikšmingas, manytume, yra sąvokos *etninė grupė* atskyrimas nuo sąvokų *rasė* ir *gentis* (tribe), kurios buvo vartojamos iki Antrojo pasaulinio karo. Šis sąvokų atskyrimas visų pirma rodo pasikeitusį tyrėjo ir tiriamojo santykį. Tiksliau, antropologija šiuo sąvokų pakeitimu atsisakė etnocentristinio požiūrio, nes sąvokos, tokios kaip *gentis*, vartojimas rodo tvirtą savęs atskyrimą nuo tiriamų žmonių, t. y. plačiausia prasme tai rodo egzistavusią atskirtį tarp modernios ir vadinamosios primityvios visuomenės. Kita vertus, šių sąvokų atskyrimas taip pat rodo pasikeitusį požiūrį ir į patį reiškinį: konceptai ir modeliai gali būti taikomi tiek Vakarų, tiek ne Vakarų visuomenių tyrimuose (Eriksen 2002: 10–11).

Iš istorinės perspektyvos, nacionalizmu antropologija susidomėjo kiek vėliau – aštuntajame dešimtmetyje (Eriksen ir Nielsen 2001: 128). Iki tol daugiausia dėmesio buvo skiriama etniškumo studijoms.

Kultūra ar socialinė sąveika?

Po Antrojo pasaulinio karo ir dar šiek tiek anksčiau, kuomet aktyviai susidomėta etninės tapatybės problematika, iki pat šių dienų socialinėje antropologijoje vyksta aktyvūs debatai, kas yra tautybė ir kokie tapatinimosi elementai svarbūs apibrėžiant grupinę tapatybę. Ilgą laiką 'etninė grupė' buvo suvokiama kaip besidalijanti tarpusavyje 'bendra kultūra' (Wade 1997: 17). Dėl šios priežasties 'etninė grupė' daugeliu atvejų buvo apibrėžiama išvardijant 'objektyvios kultūros' bruožus (Barth 1969: 14; Eriksen 2002: 37). Ši 'objektyvi kultūra' buvo suvokiama kaip perduodama nepakitusi iš kartos į kartą ir pati grupė suprantama per 'kito' perspektyvą. Ši perspektyva neišvengiamai sulaukė reakcijos, buvo siūloma atsakyti 'objektyvių' grupės indikatorių ir daugiau dėmesio sutelkti ties subjektyviais pačių veikėjų savęs apibrėžimais (Eriksen 2002: 37).

Anksčiau minėto požiūrio pasikeitimui daugiausiai įtakos turėjo F. Bartho (1969) pasirodęs darbas *Etninės grupės ir ribos (Ethnic Groups and Boundaries)*. Jis 'pašalino' kultūrą iš pirmo plano ir teigė, kad pagrindinis dėmesys turi būti sutelktas į socialinių ribų konstravimą ir į tuos bruožus, kuriuos patys veikėjai pripažįsta svarbiais, tai ir apibrėžia grupę, o ne į 'objektyvių' bruožų ir 'objektyvių' skirtumų sumą (Barth 1969: 14). Kitas svarbus momentas F. Bartho tyrinėjimuose yra tai, kad jis atkreipė dėmesį į galimybę pereiti iš vienos etninės tapatybės į kitą, t. y. ją pakeisti. Bendruomenėse, kuriose F. Barthas atliko tyrimą, kai kurie individai, gimusieji vienoje etninėje grupėje, vėliau dėl palankesnių sąlygų save pradėdavo tapatinti su kita grupe. Pavyzdžiui, jeigu asmuo yra A, bet jam geriau ir naudingiau būti B – jis pereina į B grupę ir kartu tapatinasi su grupe B, t. y., pasak F. Bartho, individai yra racionalūs veikėjai, kurie pasirenka savo etninę priklausomybę priklausomai nuo palankių ekonominių, politinių ir kitokių sąlygų.

Šios dvi pagrindinės F. Bartho teorinės išvalgos davė pradžią atsirasti vadinamajam instrumentalistiniam (konstruktyvistiniam) požiūriui į etninį tapatumą, pagal kurį etnis tapatumas suprantamas kaip socialinis, politinis ir kultūrinis resursas kovoje dėl išteklių, kai elitas manipuliuoja simbolius ir taip įgauna masių paramą (Hutchinson, Smith 1996: 8).

Kultūra kaip determinuojanti etninį tapatumą

Niekas dabar nesiginčija dėl F. Bartho išplėtos minties, kad etninė grupė yra susibūrimas žmonių, kuriuos vienija bendras savęs priskyrimas grupei, tačiau pagrindiniai debatai vyksta, ar etninės grupės yra racionalūs, konkrečių tikslų siekiantys sambūviai, ar iracionalūs 'prigimtiniai' sambūviai. Ypač šie debatai suaktyvėjo po Sovietų Sąjungos subyrėjimo, kuomet prasidėjo daugelis etninių konfliktų buvusioje Jugoslavijoje ir Sovietų Sąjungos teritorijoje, kurie negalėjo būti paaiškinti remiantis Bartho teorija.

Anot Bartho išplėtos teorijos, etninė grupė ir etnis tapatumas – tai socialinis, o ne kultūrinis fenomenas. Antropologijoje beveik tuo pačiu metu buvo plėtojamas ir kitas požiūris, kuris labiau akcentavo kultūrą kaip simbolinę sistemą. Ko gero žymiausi šios krypties atstovai yra amerikiečiai C. Geertzas ir D. Schneideris. Manytume, svarbiausia teorinė pozicija, vienijanti šiuos du autorius, yra tai, kad jie atskiria kultūrą nuo socialinio gyvenimo, t. y. kultūra traktuojama kaip atskirai funkcionuojanti sistema.

D. Schneideris antropologijoje labiausiai yra žinomas kaip įnešęs naują požiūrį į giminystę, tačiau ne mažiau žinomas ir jo išplėtos požiūris į religiją bei tautybę (nacionalumo prasme).

D. Schneideris, tyrinėdamas giminystę, tautybę ir religiją Amerikos kultūroje, priėjo įdomią išvadą. Pasak šio autoriaus, Amerikos kultūroje giminystė suprantama dvejopai: tie, kas susiję kraujo ryšiais, ir tie, kas susiję vedybiniais ryšiais. Tokiu būdu jis

apibendrina, kad giminystė susideda iš dviejų dalių, tiksliau, suprantama kaip gamtos sfera (kraujas) tuo atveju, kai giminės susiję kraujo ryšiais, ir kaip įstatymų sfera, kai kalbama apie sutuoktinius. Jo požiūriu, giminystė (taip pat, kaip religija ir tautybė) Amerikos kultūroje yra tik kultūros sfera, kadangi giminystė yra kultūriškai interpretuojama sistema, kuri jungia tiek kraujo gimines, tiek nekraujo. Vadovaudamasis ta pačia logika, jis analizuoja ir *tautybės* sampratą Amerikoje. Pagal jį, Amerikos kultūroje amerikiečių galima būti arba gimus, arba perėjus natūralizacijos procedūras. Kaip giminystės sampratoje, taip ir čia yra dvi „skirtingos piliečių grupės“. Tie, kas yra gimę amerikiečiais, ir tie, kas tapo amerikiečiais pagal įstatymą. Tokiu būdu yra išskiriamos dvi ryšio kategorijos: ryšys, paremtas natūraliomis substancijomis, ir ryšys kaip įstatymas. Autorius daro prielaidą, kad *tautybė* (etniškumas) ir *tautinis tapatumas* tokioje sampratoje funkcionuoja kaip ‘kraujo’ ryšys, tuo tarpu amerikiečių kaip visų piliečių ryšiui apibūdinti naudojamas ryšys suprantamas kaip įstatymo sritis (Schneider 1977).

Ko gero, labiausiai cituojamas kitų autorių etniškumo ir nacionalizmo studijose yra C. Geertzas, pelnęs *primordialisto* apibūdinimą, kuris, mūsų manymu, dažnai yra suprantamas gana paviršutiniškai, neatskleidžiant platesnio šio autoriaus išplėto teorinio konteksto. Kaip jau minėjome, C. Geertzas atskiria socialinę realybę nuo kultūrinės sistemos, ir kultūros interpretavimas matomas kaip raktas į visuomenės supratimą. Šiuo požiūriu jis, galima sakyti, yra artimesnis šiuolaikinei kognityvinei antropologijai, kuri daugiausia dėmesio skiria individų socialinės aplinkos suvokimo schemų pažinimui. Autoriaus požiūriu, prigimtiškumas nėra ‘tikri’ gimimo ar kūno substancijų faktai, tai labiau kultūrinis įsivaizdavimas apie etninį tapatumą kaip fiksuotą laiką ir erdvę (Geertz 1969: 279). Autoriaus žodžiais: „Primordializmu turima omeny tai, kas suprantama kaip ‘duotybė’, tiksliau, kadangi neišvengiamai tame dalyvauja kultūra, tariama socialinio egzistavimo ‘duotybė’: daugiausia artimumas ir giminystės ryšiai, bet kita vertus, ‘duotybė’, kuri suprantama gimimu tam tikroje religinėje bendruomenėje, kalbėjimu tam tikra kalba ar net dialektu ir dalyvavimu tam tikroje socialinėje praktikoje [...] tai yra ne asmeninis prisirišimas, praktinė būtinybė, bendras interesas ar priimti išpareigojimai, bet daugiausia besąlyginė ir viską apimanti pačio ryšio reikšmė“ (Geertz 1973: 259).

Kaip minėjome, šis C. Geertzo teorinis ‘duotybės’ aiškinimas turi atgarsio ir šiuolaikinėje kognityvinėje antropologijoje, kuri taip pat pagrindinį dėmesį kreipia ne į tokias ‘natūralizuojančias’ sąvokas kaip kraujas ar genai, bet į patį ryšio konstravimą. P. Descola ir F. Gil-White teigia, kad tas ryšys įtraukia įdaiktintas socialinės praktikos savybes, kurios padeda sukategorizuoti realaus gyvenimo įvairumą, pasitelkiant pagrindines ryšio kategorijas, tokias kaip giminystė, paveldimumas ar gimimas tam tikroje teritorijoje (Descola 1999: 87; Gil-White 2001: 515–554).

Naujausi iššūkiai etninio tapatumo tyrimuose

Bene pagrindinis F. Bartheo ir instrumentalistinės etniškumo teorijos išbandymas įvyko pradėjus byrėti buvusiai Sovietų Sąjungai ir visam socialistiniam blokui. Pastaroji teorija negalėjo paaiškinti, kodėl vadovaujantis racionalių pasirinkimo principu paskirų etninių grupių tapatumas sugebėjo atsilaikyti per ilgus metus vykdomą etninį niveliavimą. Beje, atrodo, pastaruoju metu instrumentalistinis požiūris ruošiasi priimti dar vieną iššūkį – naujosios genetikos įtaką individualiems ir grupiniams tapatumams.

Pastaraisiais metais antropologijoje vyksta debatai, kaip, pavyzdžiui, ką reiškia naujųjų genetinių tyrimų taikymas bendruomenėse, kai genetiniai tyrimai remiasi socialiniais tapatumais (Foster, Sharp 2002). Ironiškai atrodo tai, kad socialinių mokslų atstovams kalant apie rases ir tautybes kaip socialinius konstruktus, tuo tarpu žmogaus genomo tyrimai, atrodo, atnaujino ir sustiprino susidomėjimą biologiniais skirtumais tarp rasių ir etninių grupių, kadangi kai kurios rasės ar etninės grupės turi didesnę tikimybę susirgti tam tikromis ligomis ar netoleruoja tam tikrų vaistų (Foster and Sharp 2002: 845). Biologai susiduria su problema, kaip pavadinti jų tiriamą grupę ir dažniausiai ji yra pavadinama naudojant socialiai apibrėžtą individų statusą, pavyzdžiui, tautybė, o tai reiškia, kad tyrimo rezultatai iš kelių grupės narių genetinių pavyzdžių leidžia kalbėti apie visą grupę kaip turinčią kažkokį bendrą geną (Foster and Sharp 2002: 847). Panašu, kad kraujas, kuris iki pastarojo laiko buvo tradiciškai apibūdinantis panašumus ir skirtumus, yra keičiamas DNR (Simpson 2000: 3), o etnis tapatumas – genetiniu tapatumu (Nash 2004).

NACIONALIZMO KAIP IDEOLOGINIO KONSTRUKTO SAMPRATA

Nacionalizmo įsitvirtinimui antropologijoje, ko gero, daugiausiai įtakos turėjo B. Andersono 1983 m. išleista studija *Įsivaizduojamos bendruomenės (Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism)*. Įsivaizduojama bendruomenė, pasak šio autoriaus, yra ne kas kita, kaip liaudies tradicijų, aptinkamų literatūroje, muzikoje, šokiuose, poezijoje ir pan., daromas poveikis žmonių įsivaizdavimui apie save kaip kažką didesnio nei juos tiesiogiai supanti bendruomenė. Tai reiškia, kad be tiesiogiai supančios bendruomenės, šeimos, namų ūkio, individas atrado kitas, kurių gyvenime jis galbūt niekada nesutiktų, bet kurios, kaip ir jis kalba ta pačia kalba, dainuoja tas pačias dainas ir turi tą patį *tautinį tapatumą*. Studijos centre yra kolektyvinis įsivaizdavimas, kurį sukuria tų pačių knygų, žurnalų, laikraščių skaitymas ir per tai atsirandantis bendrumo jausmas. Pasak autoriaus, pasikeitusi gamybos sistema ir komunikacijos technologijų išsivystymas prisidėjo prie *nacionalinio tapatumo*, kaip įsivaizduojamos bendruomenės, plėtotės.

Ko gero galima teigti, kad su šiuo veikalo pasirodymu antropologijoje bei kituose socialiniuose ir politi-

niuose moksluose įsitvirtino teorinis požiūris į etniškumą kaip ideologinį, modernių laikų konstrukta. Šioje vietoje, ko gero, neverta ilgiau apsisotiti, nes šia tema tikrai yra nemažai parašyta ir rašoma. Tuo tarpu mums svarbiau būtų pažūrėti į dvi mūsų išskirtas nacionalizmo teorijų grupes. Pirmą – tai valstybės vykdoma individų kategorizacija, antra – etniškumo ir pilietybės klausimas valstybės (nacionalinėje) ideologijoje.

Pirmoji teorijų grupė trumpai galėtų būti apibūdinta kaip „idėjų gaminimo“ ir vartojimo, arba nacionalinės valstybės homogenizuojantis projektas. Pastarajam požiūriui nemažai įtakos turėjo M. Foucault ir P. Bourdieu darbai. Šioje grupėje išskirtume dar du pogrupius: pirmą pavadinkime makrolygmeniu, kuomet, bendriausia prasme, kalbama apie valstybės vykdomą formalizuotą žmonių kategorizavimą, ir mikrolygmenį, kada kalbama apie valstybės galios pasireiškimą individo ar grupės lygmenyje.

Pastaruoju metu socialiniuose moksluose pastebima tendencija kalbėti apie įvairius tapatumo 'įdokumentinimo' aspektus. Pagrindinė tokio 'įdokumentinto tapatumo' esmė gali būti apibūdinta keliais sakiniais: „Modernybė nuo pat pradžių reiškė, kad individai gaudavo vis daugiau teisių, pradedant nuo to, kad visi lygūs prieš įstatymą, iki piliečių politinių teisių [...]. Kad būtų realizuotos šios teisės, biurokratinės struktūros turėjo sukurti taisykles ir žinoti, kam jos turi būti pritaikytos. Taigi žmonės turėjo būti užregistruoti, užpildant individualią informaciją, o tai tik palengvino vis stiprėjančių jų priežiūrą“ (Lyon 2001: 294).

Kaip matyti iš pateikto apibūdinimo, 'tapatumo dokumentavimas' yra modernių laikų fenomenas, kuriame neišvengiamai dalyvauja valstybė. Tiksliau, valstybė ir yra pagrindinis veikėjas, kuris įvairiomis institucionalizuotomis praktikomis siekia vis didesnės individų kontrolės. Ko gero, didžiausias dėmesys 'tapatumo' dokumentavime kreipiamas į gyventojų surašymus bei kitas kategorizavimo formas. Ypatingo dėmesio sulaukia pado, kaip modernios valstybės galios klasifikuojant žmones, įgyvendinimo įrankis (žr. plačiau Garcelon 2001; Matthews 1993).

Kaip jau užsiminėme pradžioje, pastaruoju metu antropologijoje etniškumo ir nacionalizmo studijose pastebimas judėjimas iš makro- į mikrolygmenį. Iš šio taško žiūrint, yra akcentuojama individualus arba grupinis tapatinimosi procesas modernios nacionalinės valstybės kontekste. Pagal šią teorinę išeitį, modernios nacionalinės valstybės siekia sukurti ideologiją, nacionalinius natyvus ir taip palaikyti solidarumą valstybėje.

Pasak Erikseno, nacionalizmo jėga priklauso nuo to, kaip nacionalinė ideologija sugeba personalinius sentimentus perkelti į abstrakčią įsivaizduojamą bendruomenę, vadinamą nacija. Tais atvejais, kai nacionaliniai lyderiai vartoja giminytės terminologiją: broliai ir seserys, tėvynė, motinos kalba ir pan., jie atlieka šį vaidmenį (Eriksen 2004: 58, 59).

Nemažai autorių kalba apie nacionalinę valstybę kaip teritorinį ir politinį vieneta, siekiantį suskirstyti indivi-

dus į pašalinius ir nepašalinius pilietybės pagrindus (Eriksen 2002: 113). Pastarasis skirstymas vyksta nubrėžiant priskyrimo ir atskyrimo ribas. B. Williams teigia: 'Konstruojant ribas tarp grupių ir valstybės kultūrinių sistemų, žmonės kuria grynumą iš negrynumo. Negryni žmonės siekia save atskirti fiziškai, ar ideologiškai [...]' (Williams 1989: 429). Kitais žodžiais kalbant, valstybė stimuliuoja įvairių planų ir programų, konstruojančių homogeniškumo gamybą iš heterogeninės realybės (Williams 1989: 429). M. Alonso detaliau aprašo šį homogenizacijos procesą, pasak jos, nacionalinė valstybė gamina homogenizuojančius projektus, kurie sukuria įsivaizduojamą politinę bendruomenę, jungiant tuo pačiu metu žmones, teritoriją ir valstybę (Alonso 1994: 391). Ji mano, kad Andersono teiginys, jog tauta yra įsivaizduojama politinė bendruomenė, yra nepilnas, nes jis nepaaiškina, kaip tas įsivaizdavimas virsta 'antra prigimtimi' arba 'jausmų struktūra', įkūnyta į materialines praktikas ir gyvenimo patirtis (Alonso 1994: 382). Pasak Alonso, modernių valstybių gyventojų kontrolė vykdoma per homogenizaciją, racionalizaciją ir erdvės suskaidymą (Alonso 1994: 382). Erdvės transformacija į teritoriją turėjo įtakos įsivaizdavimui apie asmenybę ir vietą įvedant biologines kūno substancijas ir viską suvedant į genealoginį medį (Alonso 1994: 384). Tokiu būdu giminytė yra matoma kaip įsivaizduojamas valstybės, tautos ir žmonių ryšys (Alonso 1994: 385).

ETNINIS AR PILIETINIS (NACIONALINIS) TAPATUMAS: KULTŪRA IR SOCIALINĖ SAŲVEIKA

Po Sovietų Sąjungos subyrėjimo ir su tuo susijusios tautinės idėjos suaktyvėjimo Vidurio ir Rytų Europoje pasirodė nemažai darbų, diskutuojančių apie 'rytietiško' tautinio tapatumo ypatumus.

Kertiniai šio požiūrio teiginiai yra įsivaizduojamas skirtumas tarp 'piliiečių Vakarų' ir 'etniinių Rytų', kuris gana plačiai taikomas tyrinėtojų, dirbančių posovietinėje erdvėje (Giordano 1997; Barrington 2000; Karlins 2001). Šis atskyrimas socialiniuose moksluose, beje, nėra naujas, Hansas Kohanas pasiūlė šią dichotomiją dar 1944 metais (Thomas 2002: 326). Bene pats įtakingiausias mokslininkas šioje srityje yra Rogeris Brubakeris su savo darbu *Pilietybė ir tautiškumas Prancūzijoje ir Vokietijoje (Citizenship and Nationhood in France and Germany)* (1992), kuriame jis kalba apie skirtingas pilietybės politikas Prancūzijoje ir Vokietijoje. Šie skirtumai, jo nuomone, yra rezultatas skirtingo supratimo, kas yra tauta. Prancūzijoje tautybės samprata orientuota į valstybę ir yra asimiliacinė, tuo tarpu Vokietijoje labiau orientuota į Volk. To priežastis yra tai, kad Vokietija, kitaip nei Prancūzija, išplėtojo tautybės sampratą dar nesusikūrus nacionalinei valstybei, kuri rėmėsi idėja apie tautą kaip kultūrinę ir lingvistinę bendruomenę.

Vidurio ir Rytų Europos valstybės, panašiai kaip Vokietija, iki Antrojo pasaulinio karo suvokė save kaip

teritorinę etninės grupės ekspresiją, apibrėžtą per bendrą kultūrą, kalbą, kilmę ir genealogiją (Giordano 1997: 186). Pasak Giordano, po Sovietų Sąjungos subyrėjimo naujos valstybės atkūrė ikikarinį tautos sampratos modelį, paremtą 'Volk' idėja (Giordano 1997: 185). Brubakerio požiūris kiek skiriasi, pasak jo, „institucionalizuoti tautybės apibrėžimai ne tik suvaidino pagrindinį vaidmenį dezintegruojant Sovietų Sąjungą, bet ir toliau turi įtakos tautybės sampratai valstybėse, atsiradusiose po Sovietų Sąjungos subyrėjimo“ (Brubaker 1994: 47). Institucionalizuota tautybė – čia turima omeny tai, kad Sovietų Sąjunga instituciniame lygmenyje vykdė socialinę klasifikaciją, paremtą teritoriniu ir personaliniu tautiškumu, t. y. tautybė buvo aiškiai atskirta nuo pilietybės ir kaip tokia įrašyta į pasą ir nepakeičiama. Įdomu ir tai, kad ši institucionalizuota tautybės samprata buvo paremta paveldimumu, t. y. vaikai iš tėvų 'paveldėdavo' tautybę ir kaip tokia ji būdavo įrašoma į pasą. Pasirinkti galėdavo tik mišrių šeimų vaikai, ir tai, tik vieno iš tėvų tautybę (Garcelon 2001: 96). Tokiu būdu tautybė buvo autonominė klasifikacinė sistema, paremta kilme (biologine), bet ne gyvenamąja vieta – ji neturėjo teritorinės dimensijos. Kai kurie autoriai apibūdina sovietinio režimo daromą atskirtį tarp pilietybės ir tautybės, naudodami garsias Durkheimo ir Tönnieso dichotomijas. Sovietinė pilietybė yra universalistinė sfera, kuri gali būti susieta su 'organiniu solidarumu' arba 'Gesellschaft', tuo tarpu tautybė priklauso 'mechaniniam solidarumui' ir 'Gemeinschaft' (Giordano 1997: 182).

Kai kurie kiti autoriai taip pat pastebėjo (kaip esminį skirtumą nuo vakarietiškos sampratos), kad nacija, kaip ji buvo suprantama Sovietų Sąjungoje, reiškė tautiškai apibrėžtą naciją. Pavyzdžiui, „[...] 'Estas' reiškia 'etninį estą' estams ir rusams“ (Barrington 2000: 278). Dėl tos pačios priežasties, kad nacija apibrėžta tautine samprata „Lenkai nėra suprantami kaip lietuviai net jei jie yra Lietuvos piliečiai. Jie yra lenkai, turintys Lietuvos pilietybę“ (Barrington 2000: 279).

Apibendrinant šį požiūrį galima pasakyti, kad nors ir egzistuoja skirtingi minėtos dichotomijos Rytai–Vakarai vertinimai (pavyzdžiui, W. Kymlicka tai apibūdina kaip nacijos kūrimą (nation-building), kuris būdingas daugumai naujai susiformavusių valstybių (Kymlicka 2000)), tačiau dauguma mokslininkų pripažįsta, kad Vidurio ir Rytų Europoje, kitaip nei Vakarų Europoje, yra priimami dominuojančiai tautybei palankūs įstatymai: kalbos, privilegijuoti pilietybės įstatymai ir pan. Taip pat dauguma jų kitokių nei Vakarų Europos pripažįsta Vidurio ir Rytų Europos istorinį kontekstą. Turima omeny, kad 'prigimtinė' tautybės samprata, kuri susiformavo dėl XIX a. romantizmo įtakos, iki šiol čia vyrauja. Tokia tautybės samprata Vidurio ir Rytų Europoje išgalėjo laikotarpyje tarp humanizmo XVIII a. pabaigoje ir XIX a. romantizmo. Tautos kaip prigimtinės bendruomenės sampratos išvirtinimui daugiausiai įtakos turėjo Herderis, kurio idėjos sukūrė rezonansą tarp Rytų ir Vidurio Europos intelektualų. Tai turėjo įtakos nacionalinės valstybės sampratos grindimui 'Volk' konceptu, ku-

ris suprantamas kaip tautos vientisumas, bet ne kaip piliečių sąjunga (Giordano 1997: 179).

IŠVADOS

Šiame straipsnyje nesiekta pateikti pilnos ir išsamios teorinės literatūros etniškumo ir nacionalizmo tematika apžvalgos, vietoj to buvo siekiama panagrinėti, ko gero, fundamentaliausias etniškumo ir nacionalizmo teorines ašis, apie kurias vyksta pagrindiniai debatai antropologijoje. Šios ašys, mūsų manymu, aiškiausiai išsi-struktūruoja per dvi teorines paradigmas. Viena mūsų išskirta teorinė paradigma remiasi prielaida, kad svarbiausia etniškumo ir nacionalizmo studijose analizuoti kultūrą kaip objektyvių elementų rinkinį bei simbolinę sistemą ir atmesti socialinį veiksnį. Kita paradigma, atvirkščiai, atmeta kultūrą kaip nieko nepaaiškinančią, ir vietoj to siūloma etniškumą ir nacionalizmą įsivaizduoti kaip socialinį fenomeną.

Dar kitaip šios dvi etniškumo ir nacionalizmo sampratos gali būti įvardijamos kaip primordializmas ir instrumentalizmas. Primordializmas yra dažnai kritikuojamas mokslinėje literatūroje kaip tik konstatuojantis faktą, kad etninė grupė yra prigimtinė ir natūrali. Vargu ar galima be išlygų su tuo sutikti, kaip pats C. Geertzas, bene žymiausias 'primordialistas', teigia, kad apibrėžiant prigimtiškumą neišvengiamai dalyvauja kultūra ir prigimtinis ryšio stiprumas bei tipai gali būti skirtingi įvairiose visuomenėse ir laike. Taip pat jis pripažįsta, kad 'prigimtinis ryšys' gali būti stimuliuojamas veikiant valstybės politinei modernizacijai. Prigimtiškumas yra suprantamas ne kaip biologinis, bet kultūrinis faktas.

Gauta 2006 05 31

Literatūra

1. Alonso, A. M. 1994. „The politics of space, time and space: state formation, nationalism, and ethnicity“. *Annual Review of Anthropology* 23: 379–405.
2. Anderson, B. 1983. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso.
3. Barrington, L. W. 2000. Understanding Citizenship Policy in The Baltic States, T. Alexander Aleinikoff, Douglas Klusmeyer (ed.). *From Migrants to Citizens: Membership in a Changing World*: 253–305. Washington, D.C.: Carnegie Endowment for International Peace.
4. Barth F. (ed.). 1969. *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference*. Boston: Little, Brown and Company.
5. Brubaker, R. 1992. *Citizenship and Nationhood in France and Germany*. Cambridge: Harvard University Press.
6. Brubaker, R. 1994. „Nationhood and the National Question in the Soviet Union and Post-Soviet Eurasia: an Institutional Account“, *Theory and Society* 23(1): 47–78.
7. Descola, P. 1999. „Constructing Natures: Symbolic Ecology and Social Practice“, Philippe Descola and Gísli Páls-

- son (ed.) *Nature and Society: Anthropological Perspectives*. London and New York: Routledge.
8. Eriksen, T. H.; Sivert, N. 2001. *A History of Anthropology*. London: Pluto Press.
  9. Eriksen, T. H. 2002. *Ethnicity and Nationalism*. London: Pluto Press.
  10. Eriksen, T. H. 2004. Place, Kinship and the Case for Non-ethnic Nations, *Nations and Nationalism* 10(1/2): 49–62.
  11. Foster, M.; Sharp, R. 2002. Race, Ethnicity, and Genomics: Social Classifications as Proxies of Biological Heterogeneity, *Genome Research* 12: 844–850.
  12. Garcelon, M. 2001. Colonizing the Subject: The Genealogy and Legacy of the Soviet Internal Passport, Jane Caplan, John Torpey (ed.), *Documenting Individual Identity: The Development of State Practices in The Modern World*: 83–101. New Jersey: Princeton University Press.
  13. Geertz, C. 1973. *The Interpretation of Cultures*. USA: Basic Books.
  14. Gil-White, F. J. 2001. “Are ethnic groups biological “species” to the human brain?”, *Current Anthropology* 42(2): 515–554.
  15. Giordano, C. 1997. Affiliation, Exclusion and the National State: ‘Ethnic Discourses’ and Minorities in East Central Europe, Hans-Rudolf Wicker (ed.) *Rethinking Nationalism and Ethnicity*: 175–193. Oxford: Berg.
  16. Hutchinson, J.; Smith, D. A. 1996. *Ethnicity*. Oxford, New York: Oxford University Press.
  17. Lyon, D. 2001. Under My Skin: From Identification Papers to Body Surveillance, Jane Caplan, John Torpey (ed.), *Documenting Individual Identity: The Development of State Practices in The Modern World*: 291–311. New Jersey: Princeton University Press.
  18. Matthews, M. 1993. *The Passport Society: Controlling Movement in Russia and the USSR*. Boulder, San Francisco, Oxford: Westview Press.
  19. Nash, C. 2004. „Genetic Kinship“. *Cultural Studies* 18(1): 1–33.
  20. Schneider, D. 1977. Kinship, Nationality and Religion in American Culture: Toward a Definition of Kinship, J. Dolgin, D. Kemnitzer and D. Schneider (ed.). *Symbolic Anthropology*: 63–71. New York: Columbia University Press.
  21. Simpson, B. 2000. Imagined Genetic Communities: Ethnicity and Essentialism in the Twenty – first century, *Anthropology Today* 16(3): 3–6.
  22. Thomas, E. 2002. „Who Belongs? Competing Conceptions of Political Membership“, *European Journal of Social Theory* 5(3): 323–349.
  23. Wade, P. 1997. *Race and Ethnicity in Latin America*. London: Pluto Press.
  24. Williams, B. 1989. „A Class Act: Anthropology and the Race to Nation Across Ethnic Terrain“, *Annual Review of Anthropology* 18: 401–444.

Darius Daukšas

**THEORETICAL PROBLEMS OF STUDYING
LITHUANIAN NATIONAL IDENTITY:
ANTHROPOLOGICAL PERSPECTIVE**

Summary

The article aims to explore the variety of theoretical perspectives of ethnicity and nationalism. However, it doesn't represent the whole picture of literature on the issue, its focus lies on two main theoretical divisions. One theoretical perspective explains ethnicity and nationalism by focusing on a group's 'objective' culture or symbolic system, ignoring the social dimension. Another perspective represents a quite opposite view: it eliminates culture, namely the 'objective' culture, as having nothing to say about ethnic or national identity and presents ethnicity and nationalism as a purely social phenomenon.

Key words: ethnic and national identity, citizenship